

Dajana Śmigiel

LEX OPPIA DE LUXU FEMINARUM, CZYLI REGULACJA ZBYTKU KOBIET OKRESU REPUBLIKI RZYMU W III-II W. P.N.E.

Wstęp

Prezentując sytuację prawną kobiet w republice rzymskiej należy wskazać na nierówność ich pozycji społeczno-prawnej w stosunku do mężczyzn. W tradycyjnym modelu społecznym kobiety nie miały większego wpływu na własną pozycję prawną, gdyż Rzymie panował patriarchalny

¹ wzorzec postrzegania roli kobiet. Jednak wraz z końcem republiki można wyróżnić zmiany zachodzące w kulturze i tradycyjnym modelu społeczeństwa rzymskiego. Na przestrzeni wieków, mając na uwadze także skutki kampanii wojennych, można wskazać okoliczności², które niewątpliwie wpłynęły na przemianę życia społecznego Rzymian. Warto także zająć się zagadnieniem zbytku oraz związaną z nim problematyką obywatela (*vir bonus*)³, czyli wiernego dawnym obyczajom. Znajduje to wyraz w tradycyjnym postrzeganiu roli płci, przez ukazanie słabości kobiet, jej *infirmitas sexus*⁴.

Starożytni Rzymianie dostrzegali niekorzystny wpływ przemian na obyczaje oraz życie prywatne obywateli. Regulacja prawna republikańskich stosunków społecznych opierała się na ustawach, uchwałach, edyktach, ale uwzględniano także zwyczaje i obyczaje przodków⁵ oraz działalność nauki prawa. Rzymscy urzędnicy magistratur republikańskich dostrzegali konieczność dostosowania obowiązującego prawa do realiów życia prywatnego i publicznego. Aktywność republikańskich organów państwa zmierzała do zwalczania u obywateli zachowań powszechnie uważanych za niepożądane z punktu widzenia moralności. Od okresu republikańskiego do początku pryncypatu, wprowadzano grupę ustaw zwanych *leges sumptuariae*⁶, które zapobiegały rozrzutności i marnotrawstwu. Pierwsze dotyczyły wydatków na stroje, kolejne wystawnego stylu życia oraz ograniczeń co do przedmiotu i wartości podarunków, zaś dalsze omówienie będzie poświęcone *lex Oppia*, czyli regulacji na zbytek u kobiet.

Jak wspomniano, na przestrzeni III-II w.p.n.e. w państwie rzymskim obserwujemy przemiany społeczne⁷ i gospodarcze, będące następstwem polityki zewnętrznej Rzymu⁸. Przyczyny dla których Rzymianie zdecydowali się sięgnąć po legislacyjne uregulowanie poziomu życia, z pewnością można uznać za wielopłaszczyznowe⁹. Niektórzy autorzy¹⁰ wskazywali na uwarunkowanie demograficzne oraz fiskalne¹¹ wprowadzenia ustaw zbytkowych. Trzeba wspomnieć o

¹ W okresie archaicznym kobiety wchodziły pod władzę męża zw. *conventio in manu*, podlegały władzy swojego zwierzchnika rodzinnego (*pater familias*), por. J. Sondel, *s.v. conventio* 7, Słownik łacińsko-polski dla prawników i historyków, Kraków 2006, s. 222, *s.v. manus* 2, s. 607, oraz *s.v. pater familias*, s. 717; J. Zabłocki, *Si mulier vinum bibit condemnatur*, „Prawo Kanoniczne” 1989, nr 32.1-2, s. 223-232. Natomiast jako wyraz usamodzielnienia się kobiet okresu republiki można uznać wzrost liczby małżeństw *sine manu*; K. Jerz, *Prawne i obyczajowe aspekty usytuowania kobiety w społeczeństwie rzymskim*, [w:] „Quid leges sine moribus? Studia nad prawem rzymskim dedykowane Profesorowi Markowi Kuryłowiczowi w 65. rocznicę urodzin oraz 40-lecie pracy naukowej”, red. K. Amiałańczyk, Lublin 2009, s.197. Wyjaśnia to późnoklasyk prawnik Ulpianus (lib. 46, ad ed. D.50.16.195.2): *Iure proprio familiam dicimus plures personas, quae sunt sub unius potestate aut natura aut iure subiectae, ut puta patrem familias, matrem familias, filium familias, filiam familias quique deinceps vicem eorum sequuntur, ut puta nepotes et neptes et deinceps.*, dostęp: 12.01.2017, <http://droitromain.upmf-grenoble.fr/>.

²M. Zabłocka, *lus trium liberorum* w ustawodawstwie dynastii julijsko-klaudyjskiej, „Prawo Kanoniczne” 1986, nr 29. 1-2, s. 243, 253.

³Zob. O moralności i etyce w: Rzymskie prawo publiczne. Wybrane zagadnienia, A. Jurewicz, R. Sajkowski, B. Sitek, J. Szczerbowski, A. Świętoń, Olsztyn 2011, s. 206-209.

⁴Zob. J. Zabłocki, *op.cit.*, s. 224. Źródła, w których zawarte są opisy stereotypów płci żeńskiej i wskazują na konieczność sprawowania opieki nad kobietami.

⁵Respektowanie prawa, nakazów, godności, cnoty, sprawiedliwości; patrz: T. Mikocki, *Zgodna, pobożna, płodna, skromna, piękna... Propaganda cnot żeńskich w sztuce rzymskiej*, Wrocław 1997, s. 6.

⁶*Leges sumptuariae* były to ustawy skierowane do obywateli Rzymu, wprowadzone w celu ograniczenia wydatków na prowadzenie luksusowego trybu życia. Szerzej o tematyce w: M. Kuryłowicz, *op.cit.*, s. 139-154, por. przyp. 1. J.Sondel, *s.v. sumptuarius* 1,2,3, s. 919; Por. przyp. 3. Rzymskie prawo ..., *op.cit.*, s. 207-208.

⁷ Na temat sytuacji prawnej kobiety w Rzymie patrz: L. Winniczuk, *Kobiety świata antycznego*, Warszawa 1973; I. Biezuńska-Małowist, *Kobiety antyku. Talenty, ambicje, namiętności*, Warszawa 2003; J. F. Gardner, *Woman in Roman Law and Society*, Londyn 1986; E. Ejankowska, *Dążenia emancypacyjne kobiet rzymskich na tle przemian politycznych i ekonomiczno-społecznych późnej republiki rzymskiej i pryncypatu*, „Studia Prawnoustrojowe” 2007, nr 7, *passim*; eadem, *Liwiusz, Ab urbe condita* 25,1 i problem zagrożenia interesów państwa praktykowaniem obcych kultów przez kobiety, [w:] „Quid leges moribus? Studia nad prawem rzymskim dedykowane Profesorowi Markowi Kuryłowiczowi w 65. rocznicę urodzin oraz 40-lecie pracy naukowej”, red. K. Amiałańczyk, Lublin 2009, s. 115-124.

⁸ III-II w. p.n.e. to okres gwałtownych przemian struktury społecznej Rzymu. Należy brać pod uwagę skutki ekspansji terytorialnej Italii: udział w I wojnie punickiej (264-241 p.n.e.), II wojnie punickiej (218-201 r.p.n.e.) i bitwie pod Kannami 216 r. p.n.e. Państwo rzymskie poniosło ogromne straty w odniesieniu do ludności, w szczególności żołnierzy. Jednak wiadomo, że Rzym odniósł zwycięstwo w starciach z Hannibalem.

⁹M. Kuryłowicz, *‘Leges sumptuariae’ w państwie i prawie rzymskim*, [w:] „Z historii państwa, prawa, miast i Polonii: prace ofiarowane profesorowi Władysławowi Cwikowi w czterdziestolecie jego pracy twórczej”, red. J. Ciągwa i T. Opas, Rzeszów 1998, t. 25, *passim*.

¹⁰Por. G. Clemente, *Le leggi sul lusso e la società romana tra III e II secolo a.C.*, [w:] „Modelli etici, diritto e trasformazioni sociali”, red. A. Giardina, A. Schiavone, t. 3, Roma 1981, *passim*; C. Schubert, *Texte aus dem Geschlechterdiskurs: Catos Rede gegen die Aufhebung des Oppischen Luxusgesetzes* (Liv. 34, 1-2,4-21), „Sudhoffs Archiv” 2002, t. 86, Z. 1, s. 94; oraz L. Winniczuk, *Ludzie, zwyczaje i obyczaje starożytnej Grecji i Rzymu*, Warszawa 1988, t. 2, s. 396.

¹¹ Patrz przyp.8.

przemianach zachodzących w rzymskich rodzinach agnacyjnych¹² okresu III - II wieku p.n.e. Skutkiem działań wojennych, a zwłaszcza drugiej wojny punickiej, była śmierć wielu mężczyzn, mężów, często zwierzchników rodzinnych. Wygaśnięcie linii męskiej w wielu rzymskich rodach spowodowało, iż nierzadko jedynymi spadkobiercami były kobiety.

Długotrwałe ustawowe ograniczenia sytuacji prawnej kobiet spotkały się z przejawem ich sprzeciwu, który można odszukać w późniejszych źródłach historycznych¹³. W 195 r. p.n.e., kilka lat po zakończeniu II wojny punickiej, Rzymianki wyszły na ulicę, by prosić mężczyzn¹⁴ udających się na Forum, o zniesienie ustawy ograniczającej wydatki na dobra luksusowe.

Lex Oppia de luxu feminarum w przekazach źródłowych

W źródłach prawniczych brakuje autentycznego tekstu *lex Oppia de luxu feminarum*. Tekstami literackimi¹⁵, w których odnaleźć można wzmianki na temat treści tej ustawy, są: komedie¹⁶ autorstwa Tytusa Makcjusza Plauta¹⁷: „Aulularia”, „Epidicus”, „Menaechmi”, „Poenulus”, dzieło Tytusa Liwiusza¹⁸ „Ab urbe condita”¹⁹, bądź poemat Publiusza Owidiusza Naso²⁰ „Fasti”²¹. Spośród wymienionych wyżej autorów to Liwiusz w szczególności zarysował sytuację polityczną i społeczną w republikańskim Rzymie. Należy jednak zaznaczyć, że autor był historykiem epoki Oktawiana Augusta. Zatem autentyczność jego wywodu odnośnie okoliczności uchwalenia lub zniesienia ustawy *lex Oppia*, poddać można w wątpliwość, co potwierdzają opinie współczesnych autorów²². Wskazują oni między innymi na możliwość zabarwienia tekstu „Ab urbe condita” kontekstem społecznym i realiami, w których żył autor. Podejrzewa się, że część narracji, ze względu na temat pracy, głównie księga 34 (Liv. 34, 1,2-4,21), może odzwierciedlać ahistoryczne rozważania, wykraczające poza rzeczywisty zakres regulacji. Oznacza to, że wnioski należy wyciągać ostrożnie, mając na uwadze podniesione wyżej zastrzeżenia. Z tego powodu dokonana przez Liwiusza prezentacja sytuacji państwa nie może wpływać na postrzeganie ról społecznych obu płci w republice. Jednak utwór pomaga w głębszej analizie charakteru płci i pozycji kobiet w rodzinie rzymskiej²³.

Uchwalenie lex Oppia

Na podstawie przekazu²⁴ Liwiusza można stwierdzić, iż wprowadzenie ograniczeń w sferze zbytku obywaterek miało miejsce za konsulatu Kwintusa Fabiusza i Tyberiusza Semproniusza w 215 r. p.n.e. Wnioskodawcą był trybun ludowy Gajusz Oppiusz²⁵. Kontekstem historycznym uchwalenia ustawy był bardzo trudny moment dla republiki Rzymu. Trwała II wojna punicka, z czym wiązał się nie zawsze korzystny dla Rzymu przebieg działań wojennych oraz szybko pogłębiający się kryzys finansowy *res publica*. Stojąc przed obliczem stopniowo pogłębiającej się niekorzystnej sytuacji państwa, za konieczne uznano wprowadzenie regulacji ograniczających wystawność życia obywateli. Ze względu na zakres regulacji, do grupy *leges sumptuariae* przyporządkowujemy także *lex Oppia*, która ograniczała swobodę kobiet w życiu osobistym²⁶.

Treść lex Oppia

¹² Zob. M. Zabłocka, Zanikanie tutela mulierum w prawie rzymskim, „Prawo Kanoniczne” 1987, nr 30. 3-4, s. 239-242; E Ejankowska, Dążenia emancypacyjne kobiet rzymskich na tle przemian politycznych i ekonomiczno-społecznych późnej republiki rzymskiej i pryncypatu, „Studia Prawnoustrojowe” 2007, nr 7, s. 140-141.

¹³ Liv., Ab Urbe condita, lib. 34, 1,2-4,21, dostęp: 12.01.2017, <http://www.thelatinlibrary.com/livy/liv.34.shtml>.

¹⁴ L. Winniczuk, Ludzie, zwyczaj i obyczaje starożytnej Grecji i Rzymu, Warszawa 1983, t. 1, s. 245-250.

¹⁵ Liv. 34, 1-8, 3; Vir.ill. 47,6; Val. Max.9,1,3; Tac.ann.3,33; Oros. 4,20,14; Zonaras 9,17 - zob. G. Perl, I. El-Qalqili, Zur Problematik der lex Oppia (215/195 v. Chr.), „Klio” 2002, t. 84, nr 2, s. 419-421; C. Schubert, op.cit., s. 94; J. Pieczonka, Ustawy okresu republikańskiego w komediach Plauta, „Classica Wratislaviensia” 2007, nr 27, s. 114-119.

¹⁶ Zob. O. Jurewicz, Plautus, Katon Starszy i społeczeństwo rzymskie, „Meander” 11, 1956, z.12, s.441; J. Pieczonka, op.cit., [passim](#). Autorka pisze o wzmiankach dotyczących przedmiotu regulacji *lex Oppia* w komediach Plauta: (*Aul.*), (*Epid.*), (*Men.*), (*Poen.*) oraz podaje, że niezmiernie trudne byłoby znalezienie żony która nie będzie przesadnie dbała o wygląd, bądź oddawała się pokusie noszenia wytwornych strojów (*aurum, vestem, purpuram*).

¹⁷ Pisarz rzymski żyjący ok. 250-184r. p.n.e.

¹⁸ Antyczny autor żyjący w 59r. p.n.e.- 17r. n.e., Tworzący w epoce cesarza Oktawiana Augusta.

¹⁹ Liv., Ab Urbe condita, lib. 34, 1,2-4,21. W pracy posłużyć się tłumaczeniem Mieczysława Brożka, T. Liwiusz, Dzieje Rzymu od założenia miasta. Ks. 28-34, „Ossolineum” 1976, s. 332-341.

²⁰ Antyczny autor, który był jednym z największych elegików rzymskich oraz poetów epoki augustowskiej.

²¹ M. H. Dyjakowska, Prawo rzymskie w poezji Publiusza Owidiusza Nazona, [w:] „Honeste Vivere... Księga pamiątkowa ku czci Profesora Władysława Bojarskiego” Toruń 2001, s. 41.

²² Por. G. Clemente, op.cit., [passim](#); C. Schubert, op.cit., [passim](#); autorzy uważają, że poeci augustowscy często przeciwstawiają poziom życia oraz kulturę czasów swoich w stosunku do przeszłości. Podkreślają silny kontrast okresu archaicznego i cesarstwa.

²³ C. Schubert, op.cit., [passim](#).

²⁴ Liv. 34. 1, ... *tulerat eam C. Oppius tribunus plebis Q. Fabio Ti. Sempronio consulibus in medio ardore Punici belli*.

²⁵ T. Liwiusz, Dzieje Rzymu od założenia miasta. Ks. 28-34, przeł. M. Brożek, „Ossolineum” 1976, s. 332.

²⁶ L. Winniczuk, Ludzie, zwyczaj ... , t. 1, s. 245.

W "Ab urbe condita" Liwiusza²⁷ można przeczytać: ... *ne qua mulier plus semunciam auri haberet nec vestimento versicolori uteretur iuncto vehiculo in urbe oppido ve aut propius inde mille passus nisi sacrorum publicorum causa veheretur*.

Cytowany fragment przekazuje trzy nieprecyzyjnie ujęte zakazy, zawarte w *lex Oppia*. Współcześnie uważa się²⁸, że istnieje kilka możliwości tłumaczenia cytowanej frazy, zaś jej interpretacja może być niejednoznaczna. Stąd ciężko jest wskazać dokładne znaczenie oraz zakres ograniczeń jakim od tej pory podlegać miałyby kobiety rzymskie. By lepiej zrozumieć istotę omawianej ustawy należy wnikliwie przeanalizować zakazy *lex Oppia* skierowane przeciwko luksusowi obywatelk.

Po pierwsze, prawdopodobnie zakazywała ona Rzymiankom posiadania²⁹ złota przekraczającego wagę pół uncji złota, czyli około 15g surowca. Sam Liwiusz postrzegał kobiety jako istoty, które nie potrafiłyby powstrzymać się od afiszowania luksusowym dobrem³⁰. Można więc domyślać się, że treść zakazu dotyczyła ograniczeń odnośnie noszenia wystawnej biżuterii przez Rzymianki. Zasadnicze wątpliwości w doktrynie³¹ obejmujące pierwszą omawianą restrykcję, wiążą się ze zwrotem *auri haberet*³². Według autorów³³ możliwe są tu dwa odmienne znaczenia czasownika *habere*, a mianowicie ustawa mogła mieć na celu ograniczenie wykonywania pełnego prawa własności³⁴ na dobru przekraczającym wagę pół uncji złota, bądź chodziło jedynie o nałożenie limitu w obnoszeniu się w miejscach publicznych³⁵ z artykułami zbyt kosztownymi jak złota biżuteria. Tą ostatnią koncepcję popiera współcześnie Guido Clemente, który twierdzi, że ustawa nie pozbawiała kobiet całkowitego posiadania złota, tylko ograniczała swobodę pokazywania się w nim publicznie. Zatem w domu dozwolone było zarówno posiadanie jak i noszenie ozdób.

W dalszej kolejności Tytus Liwiusz pisze: „*nec vestimento versicolori uteretur*”³⁶. Źródłem tej regulacji może okazać się upadek tradycyjnych obyczajów, tudzież przemiany w stylu życia, żądza luksusu³⁷. Przykładowy opis upodobania kobiet do prowadzenia wystawnego stylu życia oraz wdziwania przez kobiety wytwornych i kolorowych szat znajdziemy w komediach autorstwa Plauta (Epid. 229-234, Men. 121)³⁸.

Na temat ostatniego zakazu wiadomo, że Rzymiankom nie wolno było korzystać z jazdy powozem³⁹ w obrębie Rzymu oraz w odległości 1 mili od miasta. Jednocześnie wyjątkowo dopuszczano ten środek transportu podczas dni świątecznych, w celach religijnych. Zatem wiemy, iż istniał zakaz poruszania się wozem z zaprzęgiem, mniej istotne wydają się rozważania na temat rodzaju i liczby zwierząt⁴⁰ obecnych w zaprzęgu.

Warto byłoby wspomnieć o zakresie podmiotowym omawianej reglamentacji, ponieważ w czasie wprowadzenia *lex Oppia*, obowiązywała wyłącznie na terytorium Rzymu⁴¹. Wiadomo, że wprowadzone restrykcje dotyczyły się jedynie w stosunku do kobiet rzymskich⁴². W wyniku tego, kobiety sprzymierzone oraz Latynki nie zostały objęte postanowieniami⁴³ ustawy, mogły poruszać się wąskimi ulicami Rzymu, podczas gdy Rzymiankom nie przysługiwał ów przywilej. W obliczu takiego stanu rzeczy należy zgłębić okoliczności uchylecia *lex Oppia de luxu feminarum*.

Uchylenie ustawy

Ciekawym zagadnieniem są przytoczone przez Tytusa Liwiusza okoliczności zniesienia *lex Oppia*. W roku 195 p.n.e. Rzymianki odważnie zabiegały⁴⁴ o powrót ich dawnych praw, noszenia strojnych sukien oraz wystawnej złotej biżuterii. Według historyka, kobiety dzięki swej konsekwencji ukierunkowanej na odwołanie ustawy, wywieraly ciągłą presję na mężów - senatorów. Ich starania zostały docenione we wniosku, zgłoszonym przez dwóch trybunów ludowych

²⁷ Liv. 34, 1.

²⁸ G. Clemente, op.cit. passim; G. Perl, I. El-Qalqili, op.cit., s. 414-439; C. Schubert, op.cit., passim.

²⁹ Chodzi tu o zasadniczą różnicę w rozumieniu znaczenia wyrazu **habeo**, **-ere** – mieć, trzymać, to, co się posiada, majątek, własność; oraz odróżnienie go od słowa **possideo**, **-ere** – posiadać, fizycznie władać rzeczą, por. J. Sondel, s.v. *habeo* 1a,1b, s.v. *habere*, op.cit., s. 420, oraz s.v. *possideo* 1,2, op.cit., s. 764.

³⁰ G. Clemente, op.cit., passim.

³¹ G. Perl, I. El-Qalqili, op.cit., s. 417-418.

³² Liv. 34, 1.

³³ Ibidem; G. Clemente, op.cit., passim; E. M. A. Madeira, La lex Oppia et la condition juridique de la femme dans la Rome républicaine, „RIDA” 2004, nr 51, passim.

³⁴ E. M. A. Madeira, op.cit., passim.

³⁵ C. Schubert, op.cit., s.93-105.

³⁶ Patrz przyp. 32.

³⁷ J. Korpanty, Teoria upadku obyczajów w Rzymie w II i I w. p.n.e. i jej funkcja ideologiczna, „Meander” 1968, t. 23, nr. 1, s. 32.

³⁸ J. Pieczonka, op.cit. s. 115-116.

³⁹ Liv. 34, 1, ... *vehiculo iuncto*.

⁴⁰ E. M. A. Madeira, op.cit., s. 88: wskazuje na obecność 2 koni w zaprzęgu.

⁴¹ G. Perl, I. El-Qalqili, op.cit., s. 416-417.

⁴² Ibidem; C. Schubert, op.cit., s. 99.

⁴³ C. Schubert, op.cit., s. 99.

⁴⁴ Zob. M. Kuryłowicz, op.cit., s. 149.

Marka Fundaniusza i Lucjusza Waleriusza Flakkusa. Projekt wywołał gwałtowną dyskusję na Forum, głównie między samym Waleriuszem, a przeciwnikiem wniosku uchylającego ustawę Katonem Starszym.

Historyk Liwiusz w tym kontekście dokładnie opisuje stanowiska dwóch stron⁴⁵. Konsula Marka Porcjusza Katona, który wygłosił przemówienie⁴⁶ o tradycyjnej roli kobiet w społeczeństwie rzymskim. Tłumaczył zgromadzonym, że wystąpienia kobiet ograniczają władzę mężów nad żonami i niweczą zwyczaje ich przodków, zagrażają istnieniu dobra wspólnego⁴⁷. Dyskurs Katona opierał się na charakterystyce wartości moralnych kobiet w kontekście historycznym. Podkreślał potrzebę powstrzymania kobiet przed dalszymi wystąpieniami, zwłaszcza w sferze domowej, przez własnych mężów, tym samym podkreślił męską niezdolność u tych, którzy ulegają wpływowi swych żon. Uważał, że utrzymanie w mocy *lex Oppia* sprzyja zachowaniu ładu i równowagi społecznej, poczuciu tożsamości, jednocześnie zapobiegając tworzeniu się klas.

Oracja Katona doczekała się odpowiedzi Waleriusza Fundaniusza. Według Liwiusza⁴⁸ nie był on zdecydowanym przeciwnikiem zdania Katona Starszego. Waleriusz upatrywał rolę kobiet jako fundament prawidłowego funkcjonowania *res publica*. Przytoczył przykłady z historii Rzymu, kiedy obywatelki państwa solidaryzowały się działając dla dobra całej republiki. Wdowy oddawały⁴⁹ swoje złoto, klejnoty⁵⁰ w celu pokrycia wydatków skarbu państwa na militaria. Świadczy to o lojalności obywaterek, których pomoc była chętnie okazywana w chwilach krytycznych dla państwa.

W kontekście mowy⁵¹ obronnej Lucjusza Waleriusza, można zobaczyć jak nierówna była sytuacja prawna płci żeńskiej w stosunku do mężczyzn. Ówczesni senatorowie ubrani w purpurę mogli swobodnie przechadzać się ulicami Rzymu, podczas gdy obywatelkom odebrano ten przywilej. Waleriusz w swej przemowie podkreślał brak zasadności dalszego utrzymywania regulacji dotyczącej sfery osobistej kobiet. Wskazuje z oburzeniem jak przestarzałego prawa przestrzegają Rzymianki, w związku z rosnącym dobrobytem w życiu prywatnym całej republiki wskazuje na okoliczność przemawiającą za zniesieniem regulacji. W celu podkreślenia swych słów zadał pytanie „A cóż odrzucą one na znak żałoby, jeżeli nie będą nosiły purpury i złota?”. Wiemy, że u Rzymian kolor purpury wskazywał na wysoki status społeczny oraz sprawowane funkcje urzędnicze⁵². Dostrzegalna jest pewna dysproporcja płci⁵³, ponieważ mężczyźni mogli nosić purpurowe togi, natomiast wykorzystanie tego koloru przez kobiety byłoby czystą ostentacją zakazaną przez *lex Oppia*, gdyż do uzyskania tego rodzaju barwnika były potrzebne naturalne pigmenty pozyskiwane z drogocennych surowców.

Kontekst historyczny ustawodawstwa ograniczającego zbytek można upatrywać w motywach politycznym i społecznym o charakterze publicznoprawnym⁵⁴. Potwierdzeniu tego służy porównanie konstrukcji obu przedstawionych wyżej stanowisk na temat zasadności obowiązywania ustawy. Zaprezentowane wystąpienia nie stanowią jednoznacznego komunikatu odnośnie postrzegania płci żeńskiej w republikańskim Rzymie. Sugerują one możliwą przyczynę uchwalenia ustawy, jako wzmocnienie więzi społecznych oraz zaprowadzenie równości wśród obywateli *res publica*. Katon Starszy przedstawił koncepcję kontrolowania życia kobiet przez środki prawne oraz zapobiegania naruszeniu wewnętrznej równowagi i załamaniu się tradycyjnych struktur społecznych. Broniący słuszności ustawy, uważali uchylenie regulacji za zagrożenie dla starych rodów⁵⁵. Plasowali ją jako chęć zahamowania demoralizacji, ku stale postępującej swobodzie kobiet. Waleriusz z kolei postrzegał ustawę jako odpowiedź na kryzysową sytuację państwa, by zaspokoić potrzeby wojenne. Jednak zważywszy na wątpliwości co do wiarygodności przekazu Liwiusza⁵⁶ oraz zawartych w nim słów Marka Katona Starszego i Lucjusza Waleriusza, wywód historyka stanowiłby unikalną perspektywę w postrzeganiu roli kobiet. W starożytnym Rzymie obowiązywał tradycyjny model społeczeństwa, zaś oracja Waleriusza w obronie kobiet nie odpowiada całkowicie konserwatywnym poglądom na temat płci.

Rezultatem ambitnej przemowy Lucjusza Waleriusza było zniesienie regulacji. W 195 r. p.n.e doszło do uchwalenia *lex Valeria Fundania de lege Oppia abroganda*⁵⁷. Miało to miejsce w wyniku wyjścia jeszcze większego tłumu kobiet

⁴⁵ Liv. 34, 2-4, 5-7.

⁴⁶ Przemowa odzwierciedla postawę filozoficzną Katona, zachowywaną przez całe życie, której ideą przewodnią było utrzymanie w nieskażonej postaci obyczaju przodków – *mos maiorum*, gdzie moralność obywateli stanowi o potęgę Rzymu. Jednak wiadomo, że mimo głębokiego konserwatyzmu Katona i jego działań przeciwko nowościom, nie zatrzymało to wpływu elementów Wschodu na kulturę i religię Rzymian w II wieku p.n.e.

⁴⁷ Liv. 34, 2-6.

⁴⁸ Liv. 34, 6-7.

⁴⁹ Liv. 24, 18.

⁵⁰ L. Winniczuk, Ludzie, zwyczaje ... , t. 1, s. 248.

⁵¹ Liv. 34, 7,2-10 ... *purpura uiri utemur, praetextati in magistratibus, in sacerdotiis, liberi nostri praetextis purpura togis utentur.; ... quid muliercularum censetis, quas etiam parua mouent?... hunc mundum muliebrem appellarunt maiores nostri. quid aliud in luctu quam purpuram atque aurum deponunt?...*

⁵² Wysocy urzędnicy oraz sędziowie, zdobili swe togi purpurowym pasem. Folszownicy okresu republikańskiego do czyszczenia oraz barwienia tkanin używali kosztownych surowców, dla uzyskania białego koloru - kredą umbrzyjską.

⁵³ C. Schubert, op.cit., s. 99.

⁵⁴ A. Pikulska-Robaszkiwicz, Ustawowa regulacja obyczajów w prawie rzymskim, „Studia Iuridica” 1999, nr. 37, s. 217.

⁵⁵ L. Winniczuk, Ludzie, zwyczaje ..., t. 1, s. 246-248.

⁵⁶ Por. C. Schubert, op.cit., s. 100.

⁵⁷ Była też nazywana *lex Valeria Fundania de lege Oppia sumptuaria abroganda*, co wskazuje na związek *lex Oppia* z *leges sumptuariae*.

oblegającego ulice miasta. Skutkiem aktywnych protestów było odstąpienie trybunów Brutusów ze stanowiska przemawiającego za utrzymaniem ustawy, zgodzili się na jej unieważnienie⁵⁸.

Z fragmentu pierwszej księgi poematu Owidiusza „Fasti”⁵⁹ okazuje się, że kobiety skłaniały się ku odważnym zachowaniom służącym zniesieniu regulacji ograniczającej zbytek *lex Oppia*. Wskazując na zawarte w komediach Plauta, krótkie wzmianki⁶⁰ dotyczące regulacji wydatków, należy rozważyć czas akcji jego utworów (Aul., Epid., Men., Poen.). Można wnioskować, że wyżej wskazane dzieła obemują okres⁶¹ po uchyleniu *lex Oppia*, kiedy Rzymianom przywrócono ich przywileje, ponieważ Owidiusz opisuje kobiety, którym dozwolano noszenia wytwornych, bogato zdobionych strojów.

Lex Oppia - lex sumptuaria

Kluczowe staje się zaliczenie *lex Oppia* do *leges sumptuariae*, czyli ustaw ograniczających rozrzutność i zbytek obywateli. W okresie późnej republiki były wydawane liczne akty prawne określane mianem *sumptuariae*, były to różnej rangi zarządzenia, ustawy (*leges*), edykty cenzorskie i *senatus consulta*. Widać, że lista właściwych ustaw *sumptuariae* kończyła się wraz z panowaniem pierwszych cesarzy⁶². Wówczas widoczny był nieprzypadkowy związek z transformacją kulturową, gospodarczą oraz moralną społeczeństwa rzymskiego, zwycięstwami na arenie międzynarodowej, wobec tego napływ zagranicznych bogactw i zwiększenie dobrobytu państwa. Ze względu na zakres regulacji, oczywiste jest zaklasyfikowanie *lex Oppia* do tej grupy, aczkolwiek biorąc pod uwagę przyczyny jej wprowadzenia może być to dyskusyjne. Miano *lex sumptuariae*⁶³ nadano jej dopiero w nowożytnej literaturze⁶⁴.

Nie mniej istotny problem stanowi egzekwowanie zakazów zawartych w *leges sumptuariae*⁶⁵. Z przekazu Liwiusza można snuć wnioski, iż ustawodawcy rzymscy traktowali powyższą legislację jako program naprawy obyczajów społeczeństwa. Rzymianie dostrzegli potrzebę uregulowania sfery życia prywatnego, w drodze uchwał *comitium*. Tendencje do ograniczania luksusu widać w działaniach aparatu administracyjnego republikańskiego Rzymu. Na szczególną uwagę zasługuje urząd cenzora⁶⁶, który jako *curator moribus* posiadał kompetencje i prawo zwalczania zachowań niegodnych, zaś dla powściągnięcia zbytniej ostentacji posiadanego bogactwa, mógł stosować względem obywateli *nota censoria*. Większość regulacji prawnych *leges sumptuariae* nie wywoływało znacznych zmian w świetle stosowania obowiązującego prawa. Zostały usytuowane raczej w sferze obyczajowej obywateli, w związku z tym ustawodawcy często ponawiali swe zarządzenia⁶⁷.

Faktem, który zwraca uwagę, jest brak źródeł pochodzących z III-II wieku p.n.e., które bezpośrednio wskazywałyby, jak kobiety przestrzegały zakazów i nie obnosiły się ze złotem przekraczającym wagę ustaloną w *lex Oppia*. Niejasne są sankcje odnośnie niestosowania się do jej postanowień, co może wskazywać na nieskuteczne egzekwowanie tego prawa u Rzymian.

Podsumowanie

Odbiegając od przyczyn uchwalenia *lex Oppia*, czyli zarówno względów ekonomicznych, jak też od problemów związanych z przestrzeganiem zakazów, można uznać, że starożytni Rzymianie zmierzali do utrzymywania stałej kontroli

⁵⁸ Liv. 34, 8. Utrzymanie w mocy ustawy Oppiusza bronili również trybunowie ludowi Marek i Publiusz Juniusze Brutusowie. Przeciw nicy wniosku uchylającego Waleriusza.

⁵⁹ Owidiusz podaje, iż Rzymianki zmiernie do uchylenia ustawy ograniczającej zbytek, odmawiały rodzenia dzieci lub nawet groziły spędzeniem płodu. (F. 1, 621-624)... *Mox honor eripitur, matronaque destinat omnis ingratos nulla prole novare viros, neve daret partus, ictu temeraria caeco visceribus crescens excutiebat onus.*

⁶⁰ Aul. 167 i n.; Epid. 229-234; Men. 121; Poen. 229-231a; Por. J. Pieczonka, op.cit., s. 115-116.

⁶¹ Ibidem.

⁶² A. Pikulska-Robaszkiewicz, op.cit., s. 215.

⁶³ W roku 195 p.n.e. Katon był konsulem. Jednakże dopiero po cenzurze Katona (184 p. n. e.) trybun ludowy Gajusz Orchiusz zgłosił projekt *lex Orchia* w roku 182 p.n.e., była to pierwsza ogólnie obowiązująca *lex sumptuaria* ograniczająca zbytek przy stole. Katon nazwał tak ustawy o zbytku. Por. L. Winniczuk, Ludzie, zwyczajnie ..., t. 2, s. 402.

⁶⁴ Ibidem, s. 402-403. Zestawienie aktów prawnych zaliczanych do *leges sumptuariae* można znaleźć w dziełach Aulusa Gelliusa (Noct. Att. 2. 24) i Macrobiusa (Sat. 3.17).

⁶⁵ M. Kuryłowicz, op.cit., s. 139-154.

⁶⁶ **Censor** - urzędnik magistratury stojący na straży dobrych obyczajów, zakres uprawnień: sporządzał listę spisu obywateli rzymskich, udzielał nagany zw. *nota censoria*. Censor posiadał uprawnienia do pozbawienia dobrego imienia, czci obywatelskiej zw. infamia, prawa do głosowania. Według tradycji rzymskiej mąż powinien sprawować opiekę nad żoną, w ten sposób mężczyznom można przypisać sprawowanie funkcji *imperium*, zarazem pełnienia funkcji rodzinnego strażnika moralności i obyczajów. W okresie republiki i pryncypatu zwłaszcza wśród możnych warstw, cześć obywatelska była pożądaną cechą, jeżeli ktoś chciał ubiegać się o funkcje polityczne. Por. J. Sondel, s.v. *censor* 1, op.cit., s. 143, oraz s.v. *nota* 4, op.cit., s. 661. Szerzej u W. Mossakowskiego, Działalność cenzorów w zakresie ochrony dobrych obyczajów w Rzymie, [w:] „Crimina et Mores Prawo karne i obyczaje w starożytnym Rzymie” Lubin 2001, s.113-117; J. Zabłocki, op. cit., s. 223-232; A. Tarwacka, Urząd cenzora w świetle „Nocy Attyckich” Aulusa Gelliusa, „Zeszyty Prawnicze” 2014, nr. 14.3, s. 25-27.

⁶⁷ Por. przyp. 56.

nad kobietami. Aczkolwiek mężczyźni stając wobec coraz bardziej rozpowszechniającej się niezależności płci żeńskiej, usiłowali ograniczyć ich swobodę wprowadzając surowe prawa⁶⁸.

Kobiety rzymskie uważały, że ich ograniczenia ewidentnie nie znajdują *ratio legis*⁶⁹ w czasach pozytywnej koniunktury republiki. Postępowanie kobiet w kontekście powrotu do dawnych przywilejów uwidoczniło fakt, że są one obywatelkami społeczności oraz chociaż nie posiadają praw politycznych to mogą jednak korzystać ze swojego statusu, w określonym przez starożytne prawo zakresie.

Lex Oppia de luxu feminarum, i. e. the adjustment of luxury of women of the period of the Republic of Rome in III-II century BC

Presenting the legal situation of women in the Roman Republic, the inequality of their socio-legal in relation to men should be indicated. In later historical sources you can find examples of when women struggling to form their legal situation. The ancient Romans recognized the adverse impact of change on the Customs and the private life of citizens, especially women. There is no information about the authentic text of the Lex Oppia de luxu feminarum in legal sources. Women decided to take action in order to regain their rights.

⁶⁸M. Zabłocka, Zanikanie tutela mulierum..., op.cit., s. 239.

⁶⁹E. M. A. Madeira, op.cit., passim.